

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
XXI

NeŐir Heyeti – Editorial Board

Halil İNALCIK – Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY – İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER – A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XXI

İstanbul - 2001

Sahibi: ENDERUN KİTABEVİ adına İsmail ÖZDOĞAN

Yazı İşleri Sorumlusu : Nejat GÖYÜNÇ

Basıldığı Yer :Kitap Matbaacılık (212) 5014636

Cilt : Fatih Mücellit (212) 5012823 - 6128671

**Adres :ENDERUN KİTABEVİ , Büyük Reşitpaşa Cad.Yümni İş Merkezi
No: 46 Beyazıt - İstanbul (212) 5286318 Fax: (212) 5286317**

VAN EYALETİ'NE BAĞLI SANCAKLAR
VE İDARİ STATÜLERİ (1558-1740)

Orhan KILIÇ

Giriş

Safevi şahı Tahmasp'ın, *mademki benim sarı kayam fermânım altındadır, Osmanlı sultanlarından ne korkum vardır* diyerek, idaresi altında kalmasından iftihar ettiği Van Kalesi, 25 Ağustos 1548 tarihinde bir daha el değiştirmemek üzere Osmanlı hâkimiyetine girmiştir¹.

Van Kalesi ve çevresinin Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra, Van merkezli bir beylerbeyilik kurulmuş ve Van Gölü çevresindeki sancaklar bu beylerbeyiliğe bağlanmıştır. Van Beylerbeyliği jeopolitik ve jeostratejik konumu sebebiyle devamlı olarak Safevi tehdidi altında bulunmuştur. Çünkü Doğu Anadolu'nun ve dolayısıyla Anadolu'nun Safevi baskısına maruz kalmaması, Van Beylerbeyliği'nin hudut muhafazasını iyi yapması ve İran tarafını iyi kontrol etmesi ile doğru orantılı idi. Bunun yanı sıra, çok uzun olmayan aralıklarla Osmanlı ordusunun Van Gölü'nün kuzeyini dolaşarak İran seferlerine gitmesi de bölge insanının huzursuz olmasına yol açmıştır. Van ve çevresinin bu baskılardan dolayı Osmanlı döneminin büyük bir kısmında nüfus olarak kalabalık, iktisaden de zengin olmadığı gözlenmektedir².

¹ Şeref Han, *Şerefnâme, Osmanlı-İran Tarihi*, (Arapçadan çeviren: Mehmet Emin Bozarslan), İstanbul, 1971, s. 199; Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi, I*, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), Ankara, 1981, s. 196; Mehmed Hamdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, (Hazırlayan: Vahid Çabuk), c. II, Ankara, 1989, s. 215.

² Van'ın Osmanlı dönemindeki durumu hakkında geniş bilgi için bkz. O. Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van*, Van 1997.

OSMANLI ARAŞTIRMALARI, XXI (2001).

1. Van Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar

Van, 1534 yılı ilkbaharında Kanûnî'nin İrakeyn seferinden önce de Osmanlı hâkimiyetine girmiş, ancak Osmanlı kuvvetlerinin bölgeyi terk etmesi üzerine 1536 yılı başlarında yeniden Safevilerin eline geçmiştir³. Bilindiği üzere, bu seferin sonunda *Bağdad* Osmanlılar tarafından fethedilmiş ve aynı adla anılan bir *beylerbeylik* kurulmuştur. Bu tarihten sonra Van'da Osmanlı hâkimiyeti 1548 yılına kadar tesis edilememiş, 1548 yılındaki fethinden sonra kalıcı hâkimiyet sağlanmıştır.

1534 yılındaki ilk fetihten sonra kısa bir süre Osmanlı hâkimiyetinde kalan Van'ın muhafazası bu sıralarda *Şam emirü'l-ümerâsı Hüsrev Paşa*'ya tevcih edilmiş ancak idarî olarak ne gibi bir düzenlemenin yapıldığı tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır.

Van'ın 1548'de Osmanlılar tarafından fethinden önce, Bağdad Eyaleti'ne bağlı bir sancak olduğu yolunda bazı görüşler ileri sürülmüştür⁴. Ancak 1536-1548 yılları arasında Van'da Osmanlı hâkimiyetinden söz edilemeyeceğinden, bu görüş ve tespitlere katılmak mümkün gözükmemektedir.

25 Ağustos 1548 (10 Receb 955)'de Van Kalesi'nin Kanûnî'nin de bizzat bulunduğu muhasara sonunda zaptedilmesi üzerine, Van Beylerbeyliği kurulmuş ve *beylerbeyliğine* İstanbul'da *Anadolu Defterdârı* olan *Çerkes İskender Paşa* tayin edilmiştir⁵. Van kadılığı görevinin ise fetihden sonra *Abdulgani Efendi* tarafından yürütüldüğünü tespit edebilmekteyiz⁶.

³ Şeref Han, *Osmanlı-İran Tarihi*, s. 186.

⁴ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 5. Kitap, Kanunî Devri Kanunnâmeleri, II. Kısım, Eyalet Kanunnâmeleri (I), İstanbul, 1992, s. 151-153. Bu eserde Bağdad'ın fethinden sonra yapılan tahrirler ve diğer bazı bilgilere göre, Van, Erciş ve Bargiri'nin Bağdad Eyaleti'ne bağlı olduğu ileri sürülmüştür. Araştırmacı bu tespiti yaparken Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Maliyeden Müdevver Defterleri Tasnifi Nr: 17895*'de bulunan Van, Erciş ve Bargiri livaları ile ilgili bir kanunnâmeden hareket etmiştir. Defterin mukaddimesindeki tarih 1542 (949); kanunnâmenin mukaddimesindeki tarih ise 1561 (969)'dir. Araştırmacı bu tarihlerden ilkinin yani 1542 tarihini uygun bulmuş, 1561 tarihini ihtiva eden varakın ise sonradan deftere girebileceği tahminini yürütmüştür. 1542 yılında Van'da kesinlikle Safevi hakimiyetinin sürdüğü bilindiğine göre bu kanunnâmenin 1542 tarihli olduğu düşünülemez. Bu itibarla yazarın neşrettiği Van, Erciş ve Bargiri livaları ile ilgili bazı kanunları ihtiva eden bu kanunnâme 1561 tarihli olmalıdır.

⁵ *Peçevi I*, s. 196; *Solak-zâde II*, s. 215.

⁶ Van beylerbeyi İskender Paşa'nın merkeze mektup gönderip önceden Van kadısı olan Abdulgani'nin yerine fetvaya kadir bir kadı istemesi ve Abdulgani'nin elinde olan 10.000

Van Eyaleti'nin sancak düzeyindeki idarî taksimatına geçmeden önce, *beylerbeyilik* ve *eyalet* kavramları üzerinde kısaca durmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Beylerbeyilik ve eyalet terimleri idarî taksimat ünitesi olarak aynı şeyi ifade etmektedirler. Ancak, başında bulunan yöneticinin rütbesi bakımından birbirinden farklıdır. Sancaklardan müteşekkil idarî ünitelerin *beylerbeyi* olarak anılan iki tuğlu paşalar tarafından yönetilmesi halinde, o idarî birimin adı *beylerbeyilik*, şayet üç tuğlu bir paşa yani bir *vezir* tarafından yönetiliyorsa *eyalet* olarak anılmaktadır⁷. İncelediğimiz dönemin büyük bir kısmında Van'ın vezir rütbeli paşalar tarafından yönetildiğini dikkate alarak ve konumuzun idarî taksimatla sınırlı kalması sebebiyle terminolojide bir birlik sağlamak amacıyla *Van Eyaleti* tabirini kullanmayı tercih edeceğiz.

Aşağıdaki tabloda incelenen dönemde Van Eyaleti'ne bağlı sancaklar verilmiştir.⁸

akçelik tımâr ve çiftliğinin muaf olmasını talep etmesi üzerine, arz ettiği şekilde kabul olunduğuna dair kendisine 19 Ekim 1550 (7 Şevval 957) tarihli bir buyruldu gönderilmiştir. BA., *Kepeci Ruus* 209, s. 113.

- 7 Eyalet ve beylerbeyilik kavramları hakkında geniş bilgi için bkz. Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihati*, Elazığ, 1997, s. 6-9; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Ankara, 1988, s. 30; Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978, s. 26-27; Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı (H. 1041/M. 1631-1632 tarihli bir İdarî Taksimat Defteri)", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Ankara, 1963, s. 201.
- 8 Tablonun hazırlanmasında istifade edilen kaynaklar: 1558-1576: BA., *Maliyeden Müdevver* 563, s. 94-101. Bu defterin tarihi 1575-1576 (983) olarak gözükmese rağmen 1558-1576 yılları arası idarî taksimatı yansıtmaktadır; 1565: BA., *Mühimme* 6, s. 47, hüküm nr: 1029; 1575-1585: BA., *Kepeci Ruus K.B.* 262, s. 180-191. Bu defterin tarihi 1575-1576 olarak gözükmese rağmen 1575-1585 yılları arası idarî taksimatı yansıtmaktadır; 1585: BA., *Mühimme* 60, s. 103, hüküm nr: 229 (Hükümün tam tarihi 1 Aralık 1585'dir); 1608-1609: Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Al-i Osman der-Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul, 1280, s. 33-34; 1631-1632: Ş. Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı", s. 219-220; 1637: BA., *Mühimme* 87, s. 127, hüküm nr: 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422; 1632-1641: BA., *Kepeci Ruus (B)* 266, s. 97-102; 1653: *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, (Hazırlayan: Midhat Sertoğlu), İstanbul, 1992, s. 37-38. Midhat Sertoğlu eserin Saraybosna mahalli müzesinde bulunan ve Hamid Hacıbeğić tarafından Sırçaya tercüme edilen orijinal nüshasını hazırlamıştır. Ayrıca, bkz. İlhan Şahin, "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle", *İ.Ü.E.F.T.D.*, S. 32, İstanbul 1979, s. 923-924. Bu risale Sofyalı Ali Çavuş Risalesi'nin bir nüshası olup Fatih (Süleymaniye) Kütüphanesi nr. 3514'de bulunan mecmuanın içindedir. Ancak son

Tablo I: Van Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar (1558-1740)

Sancağın Adı	1558-1576	1565	1575-1585	1585	1608-1609	1631-1632	1637	1632-1641	1653	1669	1680-1702	1722-1730	1719-1740
Van	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Adilcevaz	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Bitlis	X	X	X	X	X	X	X	X	X		X	X	X
Erciş	X	X	X	X	X	X	X	X	X		X	X	X
Bradost		X	X	X									
Muş	X	X	X	X	X				X	X			
Bargiri	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Hizan		X	X	X		X	X	X			X	X	X
Garan			X										
Mameran		X	X										
Somay			X								X	X	X
Markevar			X										
Hakkari		X	X	X		X	X	X			X	X	X
Müküs		X	X	X	X	X	X	X			X		
Karkar	X		X		X		X	X	X	X	X		
Şirvi	X	X	X	X		X	X	X			X	X	X
Nısf-ı Ülka-i Şirvi			X	X									
Rumi			X	X			X						
Kisan	X	X	X	X	X	X	X		X	X	X		
Albak		X	X		S	X		X			X		
Selmas		X	X	X								X	
Hoy-ı Küçük			X	X			X						
Üstün		X	X										

tarafından 19 varak eksiktir. İki nüsha arasında ufak tefek farklılıklar bulunduğu da ileri sürülmektedir. Bkz. *Sofyalı Ali Çavuş Kanunâmesi*, s. 1; 1669: Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân fî Kavâin-i Al-i Osmân*, (Hazırlayan: Dr. Sevim İlgürel), Ankara, 1998, s. 130-131; 1680-1702: BA., *A.RSK 1551*, s. 47-51; 1722-1730: BA., *Kepeci, Mükerrer Nr: 523*. Bu defter Fahameddin Başar tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihatı (1717-1730)*, Ankara, 1997, s. 129-135; 1719-1740: BA., *A.RSK 1572*, s. 30-34.

Van Eyaleti'ne'ne bağlı sancakların sayısı 1558-1740 yılları arasında 13-34 arasında değişmiştir. Sancak sayısının bu derece değişken olmasının en önemli sebebi, eyaletin hudutta olması ve İran tarafından ele geçirilen yerlerin belirli aralıklarla buraya bağlanmasıdır. Bunun yanısıra, Tebriz'in bir *beylerbeylik* olarak teşkilatlanması ve Osmanlı hâkimiyetinde kaldığı zamanlar da bu sayının azalıp fazlaşmasında etkili olmuştur. Çünkü Tebriz'in Osmanlı hâkimiyetinde olduğu dönemlerde, daha önce Van Eyaleti içerisinde olan ancak Tebriz'e daha yakın sancakların buraya bağlandığı tespit edilmektedir. Bütün bu sebeplerden dolayı, XVI-XVIII. yüzyıllarda Van Eyaleti'ne 53 ayrı sancak bağlanmıştır.

Van Eyaleti'nin idarî taksimatı ile ilgili olarak elimizdeki ilk bilgiler 1558-1576 yılları arasında ihtiva etmektedir. Bu yıllara ait bilgiler Başbakanlık Arşivi *Maliyeden Müdevver Defterleri* arasındaki bir *Sancak Tevcih Defteri*'nden sağlanmıştır.

1558-1576 yılları arasındaki bilgileri ihtiva eden bu defterde, önce defterin ilk tanzim edildiği andaki sancaklar zikredilmiş daha sonra *derkenâr* kayıtları ile beylerbeyi ve sancakbeyi değişiklikleri ve bunların hâsılları kaydedilmiştir. Sancak sayılarının statik kaldığı ve bu arada yapılan idarî değişikliklerin kaydedilmemesi sebebiyle, bu idarî taksimatın sadece defterin ilk tanzim edildiği tarihi yansıttığı söylenebilir. Defterde zikredilen sancakların *Espayrid* hariç, diğerleri klasik Osmanlı sancağı statüsünde olup Osmanlı ümerası tarafından yönetilmektedir. *Espayrid* Sancağı'na ise hâsıl takdir olunmayarak *Mehmed Bey'in ülkesi* olarak zikredilmiştir.

1565 yılına ait bilgiler Nisan 1565 (Ramazan 972) tarihli bir hükümden tespit edilmiştir. Erciş Kalesi'nin tamiri için Van beylerbeyinden, beylerbeyiliğine bağlı sancaklardan adam temin etmesi istenmiş ve bu hükmün birer sureti diğer sancaklara da gönderilmiştir. Bu hükümden Van beylerbeyiliğine bağlı sancak sayısının 19 olduğu görülmektedir.

Nisan 1565 tarihli hükme göre, *Bargiri* ve *Kotur* 1 sancak itibar edilmiş ve *Maksud Bey* uhdesine verilmiştir. Bunun yanısıra *Espayrid*, *Mahmûdî* ve *Kâr-kâr* sancakları bu yıllarda Van Eyaleti'ne bağlı gözükmemektedir. 1558 taksimatında bulunmayan *Mameran*, *Hâkkâri*, *Bradost*, *Hizan*, *Müküs*, *Albak*, *Selmas*, *Üstün* ve *Malazgird* sancakları ise Van Eyaleti'ne bağlı birer sancak olarak kaydedilmişlerdir. Zikredilen sancaklardan *Bradost*, *Bargiri* ve *Kotur* hariç, diğer sancaklar klasik Osmanlı sancağı statüsündedir.

Hükümdeki önemli bilgilerden birisi de, Şırvî'nin *sancak* ve *şehir* idaresinin ayrılarak iki ayrı kişiye tevcih edilmesidir. Şırvî sancağı Mahmûd Bey'in idaresinde iken, Şırvî şehri Hasan Bey'in tasarrufundadır.

1575-1585 yıllarına ait bilgileri ihtiva eden kaynak ise bir diğer *Sancak Tevcih Defteri*'dir. Osmanlı-İran harbinin başladığı yıllarda tertip edilen bu deftere göre, Van Eyaleti'ndeki sancak sayısı 1565 yılı ile kıyaslandığında %80'in üzerinde bir artış göstermiştir. 1565'de 19 sancaktan oluşan Van Eyaleti'nin 1578'den sonra 34 sancağı bünyesinde barındırması tesadüfi değildir. Çünkü 1578'de başlayan Osmanlı-İran harbi sırasında, Van hududundaki birçok Safevi kalesi ve sancağı Osmanlı tarafına geçmiş ve Van Eyaleti'ne bağlanmıştır. Daha savaş başlamadan 1578 Şubat'ında *Hoy, Selmas, Rumi (Urûmiye)* ve *Göğercinlik Kalesi* Van beylerbeyi Hüsrev Paşa tarafından fethedilmiş böylelikle hem Tebriz yolu açılmış hem de Van Kalesi güvence altına alınmıştır⁹.

Osmanlı Devleti'nin geleneksel siyaseti gereği, bölgedeki yerli beyler ve İran tarafındaki bazı sancak beylerine *istimalet-nâmeler* verilerek onların nüfuzlarından faydalanma yoluna da gidilmiş ve bu suretle İran tarafından bazı sancaklar Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bu meyanda, *Göğercinlik Kalesi beyi Ömer* ve *Merv Ömerabâd beyi Özbey* Osmanlı Devleti'ne iltihak etmişlerdi. Bunların yanısıra, eskiden ülkeleri olan Bitlis'in kendisine *yurtluk-ocaklık* olarak tevcih edilmesi ile *Şeref Han* da Aralık 1578'de Van'a gelerek Osmanlı saflarına katılmıştır.

Bu yıllarda sancak sayısının fazla olmasının bir diğer sebebi, Osmanlı Devleti'ne itaatlerini sunan gerek eski Osmanlı beyleri ve gerekse İran'dan iltica eden beylere yeni sancaklar tevcih etme zaruretidir. Bu sebeple, eskiden *sancak* olarak itibar edilmeyen bazı küçük kaleler ve yerleşim birimleri de birer sancak itibar edilerek bu beylere tevcih edilmiştir. Bu zarurettten dolayı *Şırvî Sancağı* ikiye bölünerek iki ayrı beyin tasarrufuna bırakılmıştı. Bu defterdeki bilgilere göre, sadece *Bitlis Sancağı* 3 Ağustos 1579 tarihinden itibaren Şeref Han'a *ocaklık tarikiyle* tevcih edilmiş, diğer sancakların çoğunluğu ise yerli beylerin idaresinde olmalarına rağmen, imtiyazlı bir statü ile (yurtluk-ocaklık veya hükümet) tevcih edilmemişlerdir.

⁹ Bu yıllardaki siyasî gelişmeler hakkında geniş bilgi için bkz. O. Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van*, s. 58-59.

Dikkat çeken bir diğer husus ise, *Erciş, Adilcevaz, Si'ird, Muş ve Bitlis* (Şeref Han'a yurtluk-ocaklık olarak tevcih edilmeden önce) sancakları beylerinin yerli beylerden olmayıp merkezden atanan Osmanlı ümerasından olduklarıdır. Bu sancaklara *Karahisar mirlivası* ve *Ardahan mirlivası* gibi bölge ile hiçbir bağlantısı olmayan beyler atanırken, diğer sancaklara o bölgede nüfuz sahibi olan kişiler *sancakbeyi* olarak atanmış, olağanüstü bir durum olmadıkça da görevleri babadan oğula geçmiştir. Mesela, İran ve Osmanlı Devleti arasında gidip gelen Şahkuluoğulları'na *Somay* ve *Selmas* sancakları tevcih edilmişti. Aynı şekilde Hakkâri Sancağı *Zeynel Bey*, Mahmûdî (Hoşab) Sancağı ise *Mahmûdî* sülalelerinin tasarrufunda idi.

Van Eyaleti'nin 1 Aralık 1585 (8 Zilhicce 993) tarihindeki idarî taksimatı hakkında bilgi veren kaynağımız ise, Hakkâri hâkimi Zeynel Bey'in oğlu Zekeriya Bey'e Tebriz'in muhafazasına yardım etmesi ve o bölgeden haber alarak ilgilenmesi yolunda gönderilen hükümdür. Bu hükmün birer sureti Van Eyaleti'ne bağlı sancaklara da gönderildiğinden bu yıldaki idarî taksimat hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Bu tarihte Van Eyaleti'ne bağlı sancak sayısında bir önceki taksimata göre bir düşüş görülmektedir. Bunun sebebi 27 Eylül 1585'de *Tebriz*'in fethedilmesi ile yeni bir düzenleme yapılarak Tebriz Beylerbeyliği'nin kurulması ve daha önceden Van'a bağlı olan bazı sancakların Tebriz Beylerbeyliği bünyesine alınmasıdır. Bir diğer sebep ise, daha önce de açıkladığımız ve sancak hüviyetinde olmayan bazı küçük kale ve yerleşim birimlerinin sancak statüsünden çıkarılarak sonradan diğer büyük sancaklara bağlanmasıdır. Mesela, bu hükümde zikredilmeyen *Bayezid*'in 23 Aralık 1585'de *Şahsuvar Bey*'e tevcih edildiğini görmekteyiz¹⁰. Bunun yanı sıra, daha önce İran hududunda olup fethedilerek Van Eyaleti'ne bağlanan *Göğercinlik* gibi bazı sancakların ise tekrar İran tarafına geçmiş olduğu görülmektedir¹¹.

Tebriz'in Osmanlı hakimiyetine geçmesi ile birlikte Van Eyaleti, Tebriz'e nazaran bir iç eyalet durumunda kalmıştır. Bundan dolayı Tebriz'in muhafazasına daha da önem verilmiştir. Bu önemin bir göstergesi olarak, daha önce Van

¹⁰ BA., *Kepeci Ruus K.B.* 262, s. 191.

¹¹ Van'da bulunan Vezir Sinan Paşa'ya gönderilen 2 Mayıs 1585 (2 Cemaziyel-evvel 985) tarihli bir hükümde Tebriz ve Göğercinlik Kalesi'nin yeniden fethi için 10 adet gemi yapılması istenmiştir. Bkz. BA., *Mühimme* 53, s. 304, hüküm nr: 870.

Eyaleti'ne bağılı bir sancak olarak gördüğümüz *Hakkâri*, Tebriz'in fethinden itibaren bütün askeriyle birlikte Tebriz beylerbeyi Hızır'ın emrine verilmiştir¹².

28 Eylül 1603'de Tebriz'in tekrar İran tarafına geçmesi sebebiyle, Van yine hudut eyaleti konumuna geçmiş ve birtakım yeni idarî düzenlemelere gidilmiştir. Tebriz Eyaleti'nin İran tarafına geçmesinden sonraki idarî düzenlemeler 1608-1609 tarihli Ayn Ali Efendi'nin risalelerinde bulunmamaktadır. Her ne kadar risalelerin tarihi Tebriz'in fethinden sonrayı ihtiva ediyorsa da 1608-1609 tarihindeki durumu yansıtmamaktadır¹³. Bu sebeple Ayn Ali Efendi'nin eserinde Van Eyaleti'nin 15 sancaktan müteşekkil olduğunu belirtmekle yetineceğiz.

Tebriz'in fethinden sonraki idarî düzenlemeleri ve Van Eyaleti'nin idarî taksimatını sağlıklı olarak Başbakanlık Arşivi *Cevdet Dahiliye Tasnifi* 6095 numarada kayıtlı ve 1631-1632 tarihli bir *Sancak Tevcih Defteri*'nden öğrenebilmekteyiz. 1631-1632 yıllarında Van'ın idarî taksimatı ile ilgili en önemli özellik *ocaklık* sancak sayısının diğer yıllara nazaran oldukça artmasıdır. 1623'de Bağdad'ın Safevilerin eline geçmesi ile Osmanlı Devleti'nin bölgedeki nüfuzu zayıflamaya başlamış, bunun yanısıra Anadolu'daki iç karışıklıklar da devleti iyice zaafa düşürmüştür. Daha önce sadece *ocaklık tarikiyle* Şeref Han'a verilen *Bitlis Hükûmeti* dışında hiçbir imtiyazlı sancağa rastlanmazken, bu yıla geldiğinde mevcut 17 sancağın 13'ü *ocaklık* olarak tevcih edilmiştir. Bunun en önemli sebebi, Van şehrinin bu yıllarda kızılbaş tehdidi altına girmesi ve bölgedeki yerli beylerin Van'ı layıkıyla savunması için Osmanlı Devleti'nin yine geleneksel siyasetinin bir gereği olarak bu yerli beylere tasarruf ettikleri sancakları *ocaklık* olarak tevcih etmesidir.

Van Eyaleti'nin 1631-1632 yıllarındaki idarî taksimatında göze çarpan bir diğer özellik ise *mîr-aşiretliklerin* burada görülmesidir. Osmanlı Devleti'nde bazı aşiret beylerine itaat ve hizmetleri karşılığında *mîr-aşiretlikler* tevcih edilmiştir. Bunlar aşiretliği sınırı içinde bulunan tımâr ve aşiretlerine *vali ve hâkim konumunda* hükmederlerdi. Ancak bir *sancakbeyi* veya *hâkim* makamında da

¹² Van beylerbeyine gönderilen 18 Mayıs 1595 (9 Ramazan 1003) tarihli bir hüküm ile Hakkâri hâkimi Zekeriya Beyin bütün kuvveti ile Tebriz beylerbeyinin emrine verildiği ve Zekeriya Bey'e Van'a ait hizmet teklif etmemesi emredilmiştir. BA., *Mühimme* 72, hüküm nr: 608.

¹³ Ömer Lütfi Barkan'a göre, bu risaleler 1608 ve 1609 yıllarında kaleme alınmış olsalar da 1560-1580 tarihleri arası bilgileri ihtiva etmektedir. Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Timar", *İslâm Ansiklopedisi*, c. XII/1 İstanbul, 1979, s. 290.

değillerdi. *Tabl u alem* sahibi olmayıp bir *zü'ema* veya *zaim* makamındaydılar. Hangi sancağa bağlı iseler, o sancakbeyinin bayrağı altında sefere katılırlardı. Bu mîr-aşiretliklerdeki tımâr ve ze'ametler ise *yurtluk-ocaklık* hükmünde olup bunları tasarruf edenler öldükleri veya hizmette kusur ettikleri zaman mîr-aşiretlik oğulları veya akrabalarına verilirdi. Evlâd veya akrabasının olmadığı hallerde ise başkasına verilmesi kanun değildi¹⁴.

1631-1632 tarihlerinde Osmanlı Devleti'nde *hâss* suretiyle idare edilen 22 eyaletten yalnızca Van'da mîr-aşiretliğe rastlanmaktadır. Bu yıllarda, *Şikaki Mîr-Aşiretliği* bu statü ile idare ediliyordu¹⁵.

1637 yılına ait Van Eyaleti'nin idarî taksimatı 6 Ekim 1637 tarihli hükümlerden tespit edilmiştir. Bu hükümlerde, Van Kalesi'nin hudutta olması münasebetiyle gereği gibi muhafaza edilmesinin önemine binaen, Van Eyaleti'ne bağlı hükûmet ve livâlara hükümler gönderilmiş ve Van'ın muhafazasına gitmeleri emredilmiştir.

1637 yılında Van Eyaleti'ndeki sancak sayısı 18'dir. Ancak daha önceki taksimatta gösterilen sancaklardan bazılarında değişiklik olmuş *Hoy*, *Rûmî*, *Kâr-kâr*, *Ağakis*, *Si'ird* ve *Kardkâr*; Van Eyaleti'ne bağlanmıştır. Bunun yanısıra, *Mahmûdî* ve *Hoşab* 1 sancak itibar edilmiş, *Şıtak*, *Albak*, *Kotur* ve *Şikaki Mîr-Aşiretliği* taksimatta gösterilmemiştir. *Mahmûdî* ve *Rûmî* arasında kalan *Albak* bölgesinin yeni bir düzenleme ile bu sancaklardan birine dahil edildiği düşünülebilir. *Kâr-kâr* sancağının ise bu yıllarda *Hizan*'a bağlı olduğunu diğer belgelerden öğrenmekteyiz¹⁶. Mühimme defterleri, Sancak Tevcih Defterleri gibi, sancakların tasarruf şekillerini tam olarak yansıtan kaynaklar değillerdir. Bu itibarla, *hükûmet* diye zikredilenlerin dışında hangi sancakların *ocaklık* olduklarını tesbit etmek mümkün olmamaktadır. Ancak bir önceki taksimatta *ocaklık* olarak zikredilen sancakların bu statülerini korudukları kuvvetle muhtemeldir.

1637 tarihli taksimatın tesbit edildiği ve Van'a bağlı sancakbeyi ve hâkimlere gönderilen hükümlerde, *mükemmel kapun ve yarar adamların ve beylerin ve*

¹⁴ İlhan Şahin, "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle", *İ.Ü.E.F.T.D.*, S. 32, İstanbul 1979, s. 923-924; Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdarî Taksimatı", (Arapçadan Çeviren: Mustafa Öztürk), *Belleten*, c. LIV, Sa. 211, Aralık 1990, Ankara, 1991, s. 1234.

¹⁵ Ş. Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı", s. 203.

¹⁶ BA., *Kepeci Ruus (B)* 266, s. 97-102.

*mîr-aşiretlerin ile kalkıp Van muhafazasına ...*¹⁷ ibareleri yer almaktadır. Bu kayda göre, bu yılda da Van Eyaleti'nde *mîr-aşiretliklerin* varlıklarını sürdürmekte olduğunu söylemek mümkündür.

Van Eyaleti için 1632-1641 tarihleri arası idarî taksimatı yansıtan bilgiler yine bir *Sancak Tevcih Defterinden* tespit edilmiştir. Bu defter 1630-1631 (H. 1040) tarihli olarak gözükmesine rağmen Van Eyaleti için 1632-1641 tarihleri arasını ihtiva etmektedir.

Bu defterdeki bilgiler ile yukarıda verdiğimiz 1631-1632 (1041) tarihli defterdeki¹⁸ bilgiler hemen hemen aynıdır. Bir yıl arayla tanzim olunan bu iki defterdeki bilgilerin birbiriyle paralellik göstermesi doğaldır. Bizim için önemli olan, bu yıllarda Van Eyaleti'nin idarî taksimatını yansıtan ve mevcut bilgilerin doğruluğunu ve kontrolünü takip edebileceğimiz iki ayrı defterin elimizde bulunmasıdır.

İki defter arasındaki farklılık, *Hizan*'a bağlı *Kârkâr*'ın müstakil bir sancak hüviyetine geçmesi, *Kesan* ve *Şikaki Mir-Aşiretliği*'nin ise 1632-1641 yıllarındaki taksimatta gösterilmemesidir.

1653 yılındaki idarî taksimatı yansıtan bilgiler *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi* ve onun bir diğer nüshası olan ve *Silâhdâr-ı Şehriyârî Kenan Ağa'nın bendegânından Mustafa b. Mustafa* tarafından kopye edilen risalelerden tespit edilmiştir.

Aynı risalenin iki ayrı nüshasındaki bilgiler, Ayn Ali Efendi risalesindeki idarî taksimatla ilgili bilgilerin hemen hemen aynıdır. Her iki risalede de Van Eyaleti'ndeki sancak sayısı aynı olup sadece *yurtluk-ocaklık* sancakların sayısı hakkında Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi'nde fazladan bir bilgi vardır. Tahminlerimize göre, Ayn Ali Efendi'den sonrakiler Ayn Ali Efendi'nin risalesini esas alıp, bu arada yapılan değişiklikleri kaydetmemişlerdir. Zira Ayn Ali tarafından 1608 yılında takdim edilen risaledeki idarî taksimatla ilgili bilgilerin 1653 yıllarında aynı olmadığı diğer belgelerle sabittir.

Risalenin her iki nüshasındaki bilgilere göre, bu sancaklardan sadece 5'i Osmanlı ümerâsı tasarrufunda olup diğerleri *yurtluk ve ocaklıktır*. *Yurtluk-ocaklık* olmayan 5 sancağın hangileri olduğu zikredilmemekle birlikte *Van*,

¹⁷ Hizan Beyine gönderilen hüküm: BA., *Mühimme* 87, s. 127, hüküm nr: 406.

¹⁸ Ş. Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı", s. 219-220.

Erciş, Adilcevaz ve Muş'un Osmanlı ümerâsı tarafından yönetildiği bilinmektedir.

1653 yılında Van Eyaleti'ndeki sancak sayısının azalmasının sebebi 1639 tarihinde imzalanan *Kasr-ı Şirin* anlaşması ile yeni bir idarî taksimatın yapılmasıdır. Bu anlaşmaya göre, Van sınırındaki Osmanlı ve İran kalelerinden bazıları her iki tarafca yıktırılmıştır. Ayrıca yeniden Osmanlı tarafına geçen Bağdad'ın da *eyalet* olarak ihdası ile, daha önce Van'a bağlı olan bazı sancakların bu eyalete dahil oldukları düşünülebilir¹⁹.

1669 yılına ait bilgiler Hezarfen Hüseyin Efendi'nin, *Telhisü'l-beyân fi Kavânin-i Al-i Osmân* adlı eserinden tespit edilmiştir. Bu eserdeki bilgilere göre, eyalete bağlı sancak sayısı 20'dir. Risale türündeki bu eserin, Ayn Ali Efendi ve Sofyalı Ali Çavuş kanunnâmesinden farkı Bitlis Hükûmeti'nin kaydedilmemesi ve başka hiçbir kaynakta zikredilmeyen, *Şuregel, Aksarad, Çobanlar, Gökçe, Dereleger, Gulavek ve Kaniyazı* adlı sancakların Van Eyaleti'ne bağlı olarak gösterilmesidir.

Eyaletin 1680-1740 yıllarındaki durumu da yine bazı sancak tevcih defterlerinden tespit edilmiştir. Sancak sayısı 1680-1702 yıllarında 20, 1722-1730 yıllarında 16, 1719-1740 yıllarında ise 13'tür.

1719-1740 yıllarında sancak sayısının düşmesi şöyle izah edilebilir: Daha önce sancakbeyliği açık olan *Müküs, Şitak, Albak, Kesan ve Harun* sancakları bu deftere kaydedilmemişlerdir. *Diyadin* Sancağı ise, Erzurum Eyaleti'ne bağlanmış ve daha sonraki yıllarda bu eyaletin içinde zikredilmiştir. Bunun yanısıra *Kârkâr, Zeriki ve Espayrid* sancakları da yine 1735-1736 tarihli olan ve 1719-1740 yıllarına ait bilgileri ihtiva eden defterde bulunmamaktadır.

Daha önceki taksimatlarda bulunmayan *Abagay* Sancağı önceleri bir nahiye olup, 6 Mart 1737 tarihinde sancaklık haline getirilmiş ve *yurtluk-ocaklık* suretiyle tasarruf etmek kaydıyla Dergüzinli Yusuf Bey'e tevcih edilmiştir. Aynı şekilde *Belican* Sancağı da 18 Şubat 1724 tarihinden itibaren Van Eyaleti içerisinde yazılmıştır.

Van Eyaleti'ne bağlı sancaklardan Erciş Sancağı 1 Ağustos 1722 tarihinde nahiye olarak kaydedilmiş ve Van valileri tarafından tasarruf edilmiştir. Bu

¹⁹ Mesela, Ayn Ali Efendi Risalesi'nde *Kârkâr mâ' Müküs*'ün sonradan Bağdad'a naklolunduğu kaydedilmiştir. Bkz. Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Ali Osman*, s. 33.

sebeple 1722 tarihinden itibaren Erciş Sancağı eyalete bağlı bir sancak olmaktan çıkmıştır.

2. Van Eyaleti'ne Bağlı Sancakların İdari Statüleri

Osmanlı Devleti hâkimiyeti altına aldığı yerlerde, idarî sistemde mutlak bir merkezîyetçilik yerine, bölgelerin özelliklerine göre esnek ve değişik idare tarzları tatbik etmeyi uygun görmüştür.

Devletin karakteristik idarî taksimatı; *beylerbeyilik (eyalet, vilayet), sancak (livâ), nahiye, köy (karye)* ve *mezra'a* birimlerinden oluşmuştur. Bu idarî birimlerin zaman içinde değişiklik gösterdiği de bilinmektedir²⁰.

Van Eyaleti'ne bağlı sancaklar iki farklı idarî statüye sahiptir. Bunlardan birincisi *klasik*, diğeri ise *ocaklık* sancaklardır.

2.1. Klasik Sancaklar

Sancakbeyinin Osmanlı ümerâsı arasından seçildiği, tahrîr yapıldığı, içinde timâr ve ze'amet bulunan ve sancak idaresinin hiçbir zaman bir ailenin tekelinde olmadığı sancaklardır.

Klasik sancakları sancakbeyi yönetir, sancak dahilindeki kazalar ise yetkileri dahilinde kadının sorumluluğu altında bulunurdu. Sancaklarda timârlı sipahilerin komutanı durumunda olan bir *alaybeyi* bulunur ve sefer halinde sipahiler alaybeyinin maiyetinde sancakbeyine iltihak ederlerdi.

Van Eyaleti'nde, Adilcevâz, Erciş, Ağakıs, Kisân ve Muş gibi sancaklar incelediğimiz dönemin büyük bir kısmında Osmanlı ümerâsı tarafından yönetilen klasik Osmanlı sancağı statüsünde olmuşlardır.

2.2. Ocaklık Sancaklar

Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan bölgelerin özelliklerine göre farklı idarî sistemler uygulamasının bir neticesi olarak, eyaletlere bağlı olan klasik sancakların yanında, *ocaklık* olarak anılan ve *yurtluk-ocaklık* ve *hükûmet* diye iki farklı şekli bulunan bir nevi irsî sancakbeylikleri de bulunuyordu.

²⁰ İdarî birimlerin tarihî seyri hakkında geniş bilgi için bkz. Tuncer Baykara; *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I*, s. 21, 42.

Ocaklık sancaklara Osmanlı Devleti'nin çeşitli eyaletlerinde rastlanmaktadır. Bu eyaletlerden birisi de Van'dır. Ocaklık sancakların Van Eyaleti'ndeki durumuna geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılması için bu sancakların mahiyeti hakkında bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz²¹.

Ocaklık tarikiyle tasarruf edilen sancaklar yapı itibariyle iki guruba ayrılmaktadırlar. Bunlardan birincisi *hükûmet* sancaklar, diğeri ise *livâ* (*sancak*) olan adlandırılan *yurtluk-ocaklık* sancaklardır. Osmanlı kaynaklarında *hükûmet* sancaklar zikredilirken, *liva* veya *sancak* tabiri kullanılmamıştır. *Yurtluk-ocaklık* sancaklar zikredilirken ise, *livâ* veya *sancak* tabiri kullanılmış, ancak *ocaklık* tarikiyle tasarruf edildikleri vurgulanmıştır²². Burada dikkat çeken husus, *ocaklık* teriminin tevcihin şeklini göstermesidir. Uygulamada, hem *hükûmet* hem de *yurtluk-ocaklık* sancaklar aslında birer *ocaklık* lardır.

2.2.1. Ocaklık Sancakların Hukukî Statüleri

Kanunî devrinde hazırlanan *Kanunnâme-i Hümâyûn'da Diyarbekir Eyaleti'ndeki hükûmet* sancaklar şöyle tarif edilmektedir²³:

- 21 Bu konu hakkında dolaylı olarak bilgi bulunan çalışmalardan bazıları şunlardır: Bayram Kodaman; "Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdarî Durumu", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı 1, Samsun, 1986, s. 3-20; Mehmet Ali Ünal; "XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı 7, Samsun, (Aralık 1992), s. 241-265; Mehmet Ali Ünal; "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tabi Sancakların İdarî Statüleri", *Ziya Gökalp Dergisi*, sayı 44, Aralık, 1986; Nejat Göyünç; "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", *Prof.Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, s. 13-27; Nejat Göyünç; "XVI. Yüzyılda Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da Yönetim ve Nüfus", *Türk Kültürü*, sayı 370, (Şubat 1994), s. 77-86; Yaşar Yücel; "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Gözlemler", *Belleten*, XXVIII/152, (1974), s. 657-708; Nejat Göyünç; "XVI. Yüzyılda Güney-doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu, Kanuni Süleyman ve II. Selim Devirleri", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar*, Ankara, 1975, s. 71-98; Ş. Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı", s. 210-227.
- 22 Meselâ 1630-1631 (H. 1040) tarihli İdarî Taksimat Defteri'nde Van Eyaleti'ne bağlı sancaklar verilirken hükûmet ve yurtluk-ocaklık sancaklar; ... *Hükümet-i Bitlis (ocaklık)*, *Hükümet-i Hakkârî (ocaklık)*, *Livâ-i Müküs (ocaklık)*, *Livâ-i Şıtak (ocaklık)*... şeklinde kaydedilmişlerdir. Bkz. BA., *Kâmil Kepeci (Divân-ı Hümâyûn Ruus B) Nr: 266*, s. 97-102.
- 23 Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 4. Kitap Kanunî Devri Kanunnâmeleri, I. Kısım Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler, İstanbul, 1992, s. 463.

... bunlardan mâ'ada dokuz hükûmet vardır ki, hîn-i fetihde hıdmet ü itâ'atleri mukâbelesinde ashâbına tevfiiz ü temlik olunmuşdur. Mülkiyet tarîki üzere tefrik ederler. Hatta memlekeleri mefrûzû'l-kalem ve maktû'ü'l-kademdir. Ebvâb-ı mahsulâtı dâhil-i defter-i sultanî olmamışdır. İçlerinde ümerâ'-i Osmâniyye'den ve kul tâifesinden hiç bir ferd yoktur. Cümle kendülere mahsusdur.

Ve bunların 'ahidnâmeleri mücibince azl ü nasb kabul eylemezler. Amma cümlesi mutî'-i fermân-ı Hazret-i Sultandır. Sâir ümerâ'-i Osmâniyye gibi kanğı eyâlete tâbi'ler ise, beğlerbeğileriyle ma'an sefer eşerler. Kavm ü kabîle ve başka asker sâhibleridir .

Aynı kanunnâmede *yurtluk-ocaklık* sancaklar ise şöyle tarif edilmektedir²⁴:

Ve bir bahşi dahi ocaklık dur ki, hîn-i fetihde ba'zı ümerâya hizmet ve itâ'atleri mukâbelesinde ber-vech-i te'bîd arpalık ve sancak hâssı tarikıyla tevcih olunmuşdur.

Erbâb-ı divân ve kanun ıstılâhında bu makûlelere yurtluk ve ocaklık derler. Sancak i'tibâr olunur ve sâir ümerâ gibi tabl u 'alem sahibleridir. Selâtn-i selefden ellerinde olan temessükâtları mücibince cidden bunlar azl ü nasb kabul eylemezler. Ammâ elviye-i sâire gibi kurâ ve mezâri'inin mahsulâtı tahrîr olunmuşdur.. İçlerinde ze'amet ve tûmâr vardır. Sefer-i hümâyûn vâki' oldukça, zu'amâ ve erbâb-ı tûmarı alay-beğleri ile kendüleri ma'an sâir sancak-beğleri gibi kanğı eyâlete tâbi'iler ise, beğlerbeğileriyle ma'an konub ve göçüb, sefer hizmetin edâ edegelmişlerdir.

Ve bunlardan birisi fevt olsa yâhud edâ-i hizmet eylese, yurdı ve ocağı olmağla, sancağı ve ocağı, evlâdına ve akrabasına verilir; hâricden kimesneye verilü-gelmemiştir. Meğer ki, evlâd ü akrabası münkariz ola, ol zaman da sancak tasarruf eylemiş bir umûr-dîde kimesneye verilir. Amma yurdluk ve ocaklık i'tibârı olmaz, belki sâir elviye gibi tasarruf olunur .

Kanunnâme-i Hümayûn'da, *hükûmet* ve *yurtluk-ocaklık* sancaklar için yapılan bu tarifler, daha sonra tertip edilen birçok risale ve kanunnâmede de çeşitli vesilelerle hemen hemen aynı şekilde yer almıştır²⁵. Bu konu hakkında ileri sürülen görüşlerde de çoğu kere bu kanunnâme hükümleri esas alınmıştır²⁶.

²⁴ Aynı eser, s. 476-477.

²⁵ Hükûmet ve yurtluk-ocaklık sancakların idarî statüleri hakkında *Kanunnâme-i Hümayûn*'da yapılan tarifin tekrar edildiği bazı kanunnâme ve risaleler şunlardır: Ayn Ali Efendi, *Kavânin Al-i Osman Der-Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, s. 29; *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, s. 32; İlhan Şahin; "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risale", s. 923.

²⁶ Nejat Göyünç ve Mehmet Ali Ünal çalışmalarında bu sancaklardaki uygulamaların, risalelerdeki ve kanunnâmelerdeki hükümlere zaman zaman uymadığını tespit etmişlerdir. Bkz. Nejat Göyünç; "XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu", s. 83-84; Nejat Göyünç; "XVI. Yüzyılda Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da Yönetim ve Nüfus", s. 78-79; Mehmet Ali Ünal; XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti", s.

Kanunnâme ve risalelerde hükûmet ve yurtluk-ocaklık sancaklar için yapılan tariflerde görülen belli başlı özellikler şunlardır:

1. Hükûmet ve yurtluk-ocaklık sancaklar fetih sırasında hizmeti görülen mahalli beylere veya ümerâya tevcih edilmiştir.
2. Hükûmet sancaklar *mülkiyet*, yurtluk-ocaklık sancaklar ise *arpalık* ve *sancak hâssı* yoluyla tevcih olunmuştur.
3. Hükûmet sancaklarda tahrir yapılmamaktadır. İçlerinde timâr ve ze'amet yoktur. Sancak gelirinin tamamı hâkimlere aittir.
4. Hükûmet sancaklarda ümerâdan ve kul taifesinden hiçbir fert bulunmamaktadır. Kendi özel askerleri mevcuttur.
5. Yurtluk-ocaklık sancaklarda tahrir yapılmaktadır. İçlerinde timâr ve ze'amet vardır.
6. Azl ve nasb kabul eylemezler. Beyler öldüklerinde veya hizmette kusurları görüldüğünde, sancaklar evlâd ve akrabalarına verilir, aile dışından kimseye tevcih yapılmaz.
7. Sefer zamanında bağlı buldukları beylerbeyinin emri altında sefer hizmetini eda ederler.

2.2.2. Osmanlı Devleti'ndeki Ocaklık Sancaklar

Hükûmet ve yurtluk-ocaklık sancaklar, Osmanlı Devleti'nin siyasî yönden hareketli olan hudut bölgelerinde bulunmaktaydı. Bunun en önemli sebebi, bu bölgelerdeki yerli beylerin nüfûzundan faydalanmak ve merkezî otoriteyi bir ölçüde bu beyler vasıtasıyla korumak ve tesis etmektir.

Bosna, Anadolu, Diyarbekir, Van, Kars, Çıldır, Şam, Rakka, Şehr-i Zor, Erzurum ve Bağdad'ta varlığını gördüğümüz ocaklık sancakların, Van ve Diyarbekir eyaletlerinde biraz daha fazla sayıda olması, 1578 yılında başlayan ve uzun süre devam eden Osmanlı-İran savaşları sebebiyledir. Osmanlı Devleti, bu bölgenin devamlı surette bir harp durumu yaşamasını göz önünde bulundurarak, buradaki yerli beylerin devlete daha da sadakatle hizmet etmeleri için, *hükûmet* ve *yurtluk-ocaklık* sancakları ihdas etmiştir.

Ocaklık sancaklar sadece Doğu Anadolu'daki ekrâd ümerâsına da verilmiştir. Bosna Eyaleti'ndeki Zaçesne sancağı *ocaklık* olarak tevcih edildiği gibi, Gürcü prenslerinden Davûd ve Aleksandr Han'a da Osmanlı Devleti'ne itaatlerinden dolayı ülkeleri *ocaklık* olarak verilmiştir²⁷.

Ocaklık sancakların bazen birden fazla kişinin tasarrufunda olduğu görülmektedir. Meselâ Çıldır Eyaleti'ne bağlı Livâne Sancağı *ocaklık* yoluyla 1/3 hissesi Ferhad Paşa'ya, 2/3 hissesi de Sefer Paşa'nın oğluna olmak üzere iki kişiye tevcih edilmiştir²⁸. Bunun yanısıra bir eyaletin idaresinin de *ocaklık* olarak tevcih edildiğine rastlanmaktadır. 18. yüzyılın ilk yarısında Çıldır Eyaleti'nin idaresi *ocaklık* suretiyle tevcih edilmiştir²⁹.

Bazı askerî zümrelerin maaşlarına karşılık olarak, bu zümrelere *ocaklık* yoluyla sancak tayin edildiğine de rastlanmaktadır. Meselâ, Kars Eyaletine bağlı Oltu Sancağı *ocaklık tarikiyle* Oltu kullarının mevâciblerine bağlanmıştır³⁰.

Osmanlı Devleti'ndeki *ocaklık* sancakların hukukî statüleri ile ilgili kanunnâme hükümleri veya risalelerdeki bilgiler incelendiğinde, bunların iç işlerinde tamamen serbest bir idarî statüye sahip oldukları kanaati uyanmaktadır. Devlete sadakatle hizmet söz konusu olduğunda, Osmanlı Devleti'nin *kadimden olagelene riayet ettiği* ve bu sancakların idaresini mahalli beylere ve bunların ailelerine bıraktıklarını söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti için önemli olan, devletin devamlılığı ve istikrârlı bir ortamın yaratılmasıdır. Bu iki unsurun zaafa uğratılmaması prensibi hakimdi. Bu sebeple, *ocaklık* sancakların tevcihi ve işleyişi konusunda kanunnâme hükümlerine mutlak surette bağlı kalınmadığı ve devletin menfaati ve prestiji neyi gerektiriyorsa, o şekilde davranıldığını görmekteyiz³¹.

27 BA., *Mühimme* 59, s. 66, hüküm nr: 285; BA., *Mühimme* 69, s. 391, hüküm nr: 577. Davud Han'a hizmet ve itaati üzerine kendi ülkesine ilâveten, Zülkadriye Sancağı da *ocaklık* olarak tevcih edilmiştir.

28 Ş. Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı", s. 223.

29 O. Kılıç, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı, s. 65-67.

30 Ş. Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı", s. 222.

31 *Ocaklık* sancakların uygulamada karşılaşılan ve kanunnâme hükümleri ile bağdaşmayan bazı özellikleri ile ilgili kapsamlı bir çalışmamız için bkz. Orhan Kılıç, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları Üzerine Bazı Tespitler, *OTAM*, S.10, Ankara, 1999, s. 119-137.

Yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakları tasarruf eden bey ve hâkimlerin yönetim tarzları, diğer sancakbeylerinden farklı olmamıştır. Klasik sancaklardan tek farkları, yönetimin belli bir ailenin tekeline bırakılmasıdır. Bu ırsî yönetim tarzı ise, kuru bir mülkiyet hakkından öteye gitmemiştir. Ocaklık sancakların ihdas edilmesindeki en önemli sebep ise büyük aşiret sahibi olan beylerin nüfûzundan azamî ölçüde faydalanmaktır. Bu usulle mahalli beyler devletin resmî birer görevlisi yapılmış ve merkezî otoritenin tesisi de yine bizzat bu beyler vasıtasıyla sağlanmıştır. Bu sebeple ocaklık suretiyle yönetimi hiçbir zaman devlet açısından bir zaaf unsuru olarak görmemek icap eder. Nitekim ocaklık suretiyle sancak tasarruf eden beylerin, bağlı buldukları vali veya beylerbeyine, belli ölçüde yıllık bir vergileri ve gelenek haline gelmiş hediye verme yükümlülükleri de vardı³².

2.2.3. Van Eyaleti'ndeki Ocaklık Sancaklar

Van Eyaleti'ne bağlı *ocaklık* sancakların sayısı incelediğimiz dönemde 1-13 arasında değişmiştir. Bu sancaklar yukarıda da dikkat çektiğimiz üzere *hükümet* ve *yurtluk-ocaklık* olarak anılan iki farklı şekilde görülmektedir.

Aşağıdaki tabloda 1558-1740 yılları arasında Van Eyaleti'ne bağlı *ocaklık* sancaklar verilmiştir.

³² M. Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat (Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi)*, (Sadeleştiren, notlar ve açıklamaları ekleyen: Neşet Çağatay), c. III-IV, Ankara, 1987, s. 135.

Tablo 2: Van Eyaleti'ne Bağlı Ocaklık Sancaklar³³

Sancağın Adı	1558-1576	1565	1575-1585	1608-1609	1631-1632	1637	1632-1641	1680-1702	1722-1730	1719-1740
Bitlis			H	H	H	H	H	H	H	H
Bradost		Y.O								
Bargiri		Y.O			Y.O		Y.O	Y.O	Y.O	Y.O
Hizan					H			H	H	H
Somay										Y.O
Hakkari					H			H	H	H
Müküs					Y.O		Y.O			
Karkar								Y.O		
Şırvı					Y.O			Y.O		Y.O
Albak					Y.O		Y.O			
Hoy						H				
Espayrid	Y.O				Y.O		Y.O	Y.O		
Kotur		Y.O			Y.O		Y.O			
Mahmudi					H	H		H	H	H
Zeriki (Dererki)					Y.O			Y.O	Y.O	
Şıtak					Y.O		Y.O			
Keşab					Y.O		Y.O			
Diyadin								Y.O		
Belican										Y.O
Abagay										Y.O

Y.O: Yurtluk-Ocaklık

H: Hükümet

Tablodan da anlaşılacağı üzere, incelediğimiz dönemde 20 sancak çeşitli aralıklarla *ocaklık* statü ile tasarruf edilmiştir. Bitlis, Hakkârî, Mahmûdî, Hoy ve Hizan *hükümet*, diğer sancaklar ise *livâ* yani *yurtluk-ocaklık* statü ile yönetilmişlerdir. Bu sancaklardan hiçbiri farklı zamanlarda hem *hükümet* hem de *yurtluk-ocaklık* olarak yönetilmemişlerdir.

33 Tablonun hazırlandığı kaynaklar için Tablo 1'e bakınız.

Mevcut bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, ocaklık sancakların sayısı 17. yüzyılın başlarından itibaren fazlalaşmıştır. Bunun en önemli sebebi devletin ağırlık noktasını batıya kaydırması ve doğu kısmında buradaki mahalli beyler vasıtasıyla bir bir otorite tesis etmek istemesidir.

Van Eyaleti'ne bağlı sancaklardan Adilcevaz, Erciş, Muş, Rûmi, Kisan, Selmas, Ağakis, Bayezid ve daha birçok sancak incelediğimiz dönemde ocaklık olarak tasarruf edilmemişlerdir. Bu sancakların ocaklık olarak tasarruf edilmemesi bu bölgelerde güçlü mahalli hanedanların olmadığını düşündürmektedir.

Sonuç

1548 yılında tamamen Osmanlı hakimiyetine giren Van, ele geçirilmesini müteakip aynı adla anılan bir eyaletin de paşa sancağı olmuştur. Van Eyaleti Osmanlı Devleti'nin doğu sınırındaki en önemli eyaletlerden biri, Van Kalesi de en önemli kalelerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bu önemine binaen Van Kalesi klasik kaynaklara *Kal'a-i seng-i Van sedd-i imân* olarak da geçmiştir.

Van Eyaleti'nin hudutta olması, eyalete bağlı sancak sayısının da doğal olarak değişken olmasına sebep olmuştur. Bu sebeple, sancak sayısı 13-34 arasında değişen inişli çıkışlı bir grafik göstermiş ve 53 farklı sancak çeşitli tarihlerde Van Eyaleti'ne bağlanmıştır.

Eyalete bağlı sancaklar, bölgede gelişen siyasî ve sosyal gelişmelere bağlı olarak değişen iki ayrı statü ile yönetilmiştir. Klasik Osmanlı sancaklarının yanısıra, *ocaklık* olarak nitelendirilen ve bu statünün farklı çeşidi olan *hükümet* ve *yurtluk-ocaklık* sancaklara da rastlanmıştır.

Ocaklık sancakların tasarruf şekillerinin kanunnâmelerde ifade edilen şekline uymadığı ve pratikte merkezî otoritenin denetiminden uzak olmadıkları tespit edilmiştir. Devlet mahalli beylerin eskiden de idareleri altında bulunduğu bölgeleri, onların ailelerinin tasarrufuna bırakmıştır. Ancak bu tasarruf şeklinin sancak idaresinin belli bir ailenin tekelinde kalmasından başka bir imtiyaz getirmediği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

1.1. Mühimme Defterleri

Nr. 6, 53, 59, 60, 69, 72, 87

1.2. Sancak Tevcih Defterleri

A.RSK. 1551,

A.RSK 1572

Kepeci Ruus (B) 266, s. 97-102

Kepeci Ruus K.B. 262, s. 180-191.

Maliyeden Müdevver 563, s. 94-101.

Kepeci, Mükerrer Nr: 523.

1.3. Ruus Defterleri

Kepeci Ruus Nr. 209

1.4. Maliyeden Müdevver Defterleri Tasnifi

Nr: 17895

2. KLASİK KAYNAKLAR

Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Al-i Osman der-Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul, 1280, s. 33-34 ;

Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân fî Kavâin-i Al-i Osmân*, (Hazırlayan: Dr. Sevim İlgürel), Ankara, 1998, s. 130-131

Mehmed Hamdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, (Hazırlayan: Vahid Çabuk), c. II, Ankara, 1989, s. 215.

Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi, I*, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), Ankara, 1981, s. 196

Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, (Hazırlayan: Midhat Sertoğlu), İstanbul, 1992, s. 37-38

Şeref Han, *Şerefnâme, Osmanlı-İran Tarihi*, (Arapçadan çeviren: Mehmet Emin Bozarslan), İstanbul, 1971, s. 199 ;

M. Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat (Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi)*, (Sadeleştiren, notlar ve açıklamaları ekleyen: Neşet Çağatay), c. III-IV, Ankara, 1987, s. 135.

3. TETKİK ESERLER

Akgündüz, Ahmet; *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, 4. Kitap Kanunî Devri Kanunnâmeleri, I. Kısım Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler*, İstanbul, 1992.

- _____ ; *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 5. Kitap, Kanunî Devri Kanunnâmeleri, II. Kısım, Eyalet Kanunnâmeleri (I), İstanbul, 1992.
- Kodaman, Bayram; "Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdarî Durumu", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı 1, Samsun, 1986, s. 3-20.
- _____ ; *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ, 1997, s. 6-9;
- _____ ; *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van*, Van, 1997.
- _____ ; "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", *Prof.Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, s. 13-27.
- _____ ; "XVI. Yüzyılda Güney-doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu, Kanuni Süleyman ve II. Selim Devirleri", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar*, Ankara, 1975, s. 71-98.
- _____ ; "XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı 7, Samsun, (Aralık 1992), s. 241-265.
- Barkan, Ömer Lütfi; "Timar", *İslâm Ansiklopedisi*, c. XII/1 İstanbul, 1979.
- Başar, Fahameddin; *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, Ankara, 1997.
- Baykara, Tuncer; *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Ankara, 1988, s. 30 ;
- Göyünç, Nejat; "XVI. Yüzyılda Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da Yönetim ve Nüfus", *Türk Kültürü*, S. 370, (Şubat 1994), s. 77-86.
- Kılıç, Orhan; "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları Üzerine Bazı Tespitler", *OTAM*, S.10, Ankara, 1999, s. 119-137.
- Kunt, Metin; *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978.
- Sahillioğlu, Halil; "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdarî Taksimatı", (Arapçadan Çeviren: Mustafa Öztürk), *Belleten*, c. LIV, sayı 211, Aralık 1990, Ankara, 1991.
- Şahin, İlhan; "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle", *İ.Ü.E.F.T.D.*, S. 32, İstanbul 1979.
- Turan, Şerafettin; "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı (H. 1041/M. 1631-1632 tarihli bir İdarî Taksimat Defteri)", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yılığ*, Ankara, 1963.
- Ünal, Mehmet Ali; "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tabi Sancakların İdari Statüleri", *Ziya Gökalp Dergisi*, S. 44, Aralık, 1986.
- Yücel, Yaşar; "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Gözlemler", *Belleten*, XXVIII/152, (1974), s. 657-708.